

NOVE RELIGIJE V NEMČIJI: SEZNANJANJE JAVNOSTI TER JAVNA RAZPRAVA

Ozadje

Reformacija je v nemški religiozni pokrajini pustila sledove, ki se kažejo v jasni regionalni razporeditvi rimokatoličanov in reformiranih protestantov. Medtem ko je leta 1950 94 % prebivalstva pripadalo tema cerkvama¹, so številke pred kratkim naglo padle, tako da danes število vernikov posamične cerkve ocenjujejo na 27 milijonov oziroma 33 % prebivalstva². Bivši člani po večini ne pristopijo k nobeni novi cerkvi. Rast neverujočih je s seboj prinesla tudi ponovna združitev Nemčije. Članstvo manjšinskih religij je ocenjeno na pet milijonov, oziroma približno šest odstotkov, največja manjšinska religija islam pa šteje približno tri milijone članov. Podatki o številu novih religij se med seboj močno razlikujejo.³ Kljub nestrinjanju glede števila in tudi tega, katere skupine sploh prištevati med nove religije, gre vsekakor za obrobni fenomen. Tipična velikost novih religij se giblje med več sto in nekaj tisoč člani.

Svoboda veroizpovedi in sodobni odnosi med cerkvijo in državo

Osnove religiozne svobode in odnosa med cerkvijo in državo so podane v temeljnem zakonu, ustavi iz leta 1949, ki je s ponovno združitvijo postala zavezujoča tudi za bivšo Vzhodno Nemčijo. Glavni namen ustave je utrditev temeljnih človekovih pravic, ki hkrati predstavljajo podlago, na kateri je temeljni zakon osnovan (Mußgnug, 1987). Temeljne človekove pravice so zavezujoče za zakonodajno, izvršno in sodno vejo državne oblasti in predstavljajo neposredno izvršljiv zakon. (člen 1 III GG). Poseg v bistveno vsebino človekovih pravic je prepovedan (člen. 19 II GG). Svoboda veroizpovedi je zagotovljena s členom 4. GG, ki določa, da so svoboda verovanja, svoboda vesti ter svoboda izpovedi religiozne ali nereligiozne vere neodtujljive; da je zagotovljeno nemoteno opravljanje verskih obredov; ter da se spoštuje ugovor vesti proti vojaškemu služenju. Meje verske svobode v členu 4 GG niso natančno določene, kar pomeni, da jih določita šele ustavni red kot celota ter temeljne pravice drugih posameznikov. To pomeni, da sam interes države ni dovolj za omejitev religiozne svobode, razen če je omejitev osnovana na zgoraj

---

* Brigitte Schoen, doktorska kandidatka na univerzi v Bonnu.

¹ Luteranski in reformirani protestanti so združeni v skupno institucijo: *Evangelische Kirche Deutschland (EKD)*.

² V zvezi s tem in sledečim glej *Nationalatlas der BRD: Gesellschaft und Staat (2000)*, uredil: Institut für Landeskunde. Leipzig (Heidelberg, Berlin): Spektrum Akademischer Verlag, 102-105.

³ Glej tudi: http://www.uni-leipzig.de/~religion/remid_info_zahlen.htm.

omenjenih zamejitvah. Hkrati pa morajo biti zagotovljene tudi temeljne pravice drugih, na primer pravica otroka do nepoškodbe v primeru Evangelistov, ki odobravajo telesno kaznovanje.⁴ Če povzamemo: ustavna zagotovila svobode veroizpovedi v današnji Nemčiji so obsežna.

Odnosi med cerkvijo in državo so rezultat dvojnega kompromisa, kompromisa, ki je botroval oblikovanju Weimarske ustave iz leta 1919, ki je bila kasneje vključena v temeljni zakon iz leta 1949, saj v obeh primerih razprave o reformiranju sistema politično ni bilo mogoče rešiti. Obe ustavi zgolj prepovedujeta državno cerkev ter ne zahtevata stroge ločitve cerkve od države. Religije so organizirane znotraj javnega ali zasebnega prava. Pravna oseba javnega prava ponavadi izvršuje državne naloge ter ima vrsto državnih pooblastil, na primer pravico, da svojim članom odmeri davek; namen te organizacijske oblike je, da ustvari neodvisno enoto javne uprave. Takšen način organiziranja religije je seveda ostanek prejšnjega odnosa med cerkvijo in državo. Weimarska ustava je ustvarila zanimiv kompromis, tako je dostop do statusa pravne osebe javnega prava omogočila vsem religijam in Weltanschauungen (svetovnim nazorom), ki s svojimi ustavami in številom svojih članov zagotavljajo dolgoživost.⁵ Posledica tega kompromisa je bila, da priznane cerkve niso izgubile svojih privilegijev, vendar so se znašle v tekmovanju. Jehovovim pričam so nedavno zavrnilo prošnjo za status javnega zakona z obrazložitvijo, da ne izkazujejo zvestobo državi, kar je zvezno upravno sodišče ocenilo kot nasprotno sodelovanju z državo, ki je s tem statusom povezana; primer je prišel pred ustavno sodišče, ki je obljubilo temeljito preiskavo.⁶ Ta primer dobro ilustrira napetosti, ki jih je povzročila dodelitev državnih pooblastil organizaciji, ki zaradi svoje religiozne narave ne more biti pod državnim nadzorom.

Religije, ki ne izpolnjujejo pogojev za pridobitev statusa pravne osebe javnega prava, so organizirane pod zasebnim pravom; zanje ne obstaja nobena posebna pravna oblika. Na splošno tak sistem povečuje razlike med velikimi in vplivnimi religijami in majhnimi manjšinskimi religijami. Pogosto pa se tudi zgodi, da različen odnos do religij ni posledica javnega ali zasebnega prava, temveč dejstva, da imajo religije z javnim statusom tudi občutno večje število članov. Verska vzgoja v javnih šolah tako na primer ni odvisna od statusa pravne osebe javnega prava temveč od števila učencev, ki bi jih verska vzgoja zanimala (Jurina, 1994). Pravica javnega izražanja svoje vere in javnega verskega rekrutiranja, torej priznanje javne religijske misije, je zagotovljena vsem.⁷

Koncept religije v sodni praksi

Ustavno sodišče je zgodaj poudarilo, da je pravico do verske svobode potrebno razumeti široko (Kštner, 1998). Zakon nikjer ne vključuje definicije religije;

---

⁴ *To je ustvarilo pomemben konflikt med berlinskim senatom in evangelijsko skupnostjo Gemeinde auf dem Weg, ki je senat prisilila, da ji je izrekel opozorilo.*

⁵ *Art. 137.5 WRV.*

⁶ *BverwG, U.v. 26.06.1997-7 C 11/96, NJW (1997): 2396-399.*

⁷ *Jurina (1994): 699.*

delovna definicija upravnega sodišča zgolj zahteva, da člani religije ali svetovnega nazora delijo in izpričujejo konsenz o pomenu človeškega življenja in o pravilnem načinu življenja. To pomeni minimum organizacijske oblike, konsenz o pomenu človeškega obstoja in potrdilo tega konsenza (Scholz, 1992). Rezultat takšne sodne prakse je bilo neproblematično priznanje novih religij. Niti politične dejavnosti⁸ niti poudarjeno posvečanje ekonomskim dejavnostim⁹ ne ovirajo verskega značaja organizacije. Skupnost bo izgubila pravice, ki jih zagotavlja člen 4 GG samo, če se ugotovi, da so religiozne tehnike samo fasada, za katero se odvijajo ekonomske dejavnosti, če torej skupnost pravzaprav sledi zgolj ekonomskim interesom.¹⁰ Do danes je to pravilo prizadelo samo Scientološko cerkev.¹¹ Ustavno sodišče ni imelo priložnosti razpravljati o naravi Scientološke cerkve, vendar je dalo jasno vedeti, da vztrajanje skupnosti same na tem, da je religija, ne zadostuje. Naloga sodišč je, da o teh vprašanih odločajo v okviru pomena in namena ustavnih odločb, ki zadevajo osnovno pravico do svobode veroizpovedi.¹²

Drugo plat medalje na splošno proreligijske sodne prakse je moč videti v njenem odnosu do religije v javnem življenju, kjer je čutiti močno krščansko prevlado. Dober primer je vprašanje religije v javnih šolah. Leta 1965 je zvezna država Hessen odločila, da molitev v šoli krši pravico neverujočih do religioznega neverovanja.¹³ Vendar je bilo ustavno sodišče leta 1979 še vedno mnenja, da je molitev v šoli dopustna, dokler imajo učenci pravico do svobodne odločitve o tem, ali želijo pri molitvi sodelovati.¹⁴ Pomembno spremembo je povzročila t.i. odločitev ustavnega sodišča o razpelu iz leta 1995, ko je bilo odločeno, da so razpela v učilnicah bavarskih šol kršila pravico tožnika do svobode veroizpovedi, saj so otroci po zakonu dolžni obiskovati šolo in so bili tako z razpelom postavljeni v situacijo, ki je drugačna od naključnih srečanj s simboli različnih religij v vsakdanjem življenju.¹⁵ Namen te odločitve je bilo sprostiti napetosti med različnimi verami z odstranitvijo religijskih simbolov iz okolij, v katerih je konfrontacija neizogibna. To pa ne pomeni, da odločitev tudi kako drugače vpliva na prisotnost religijskih simbolov v javnem življenju. Tovrstna aktivna podpora manjšinskim religijam se je razvila relativno pozno, vendar je zaradi naraščanja števila nekristjanov v Nemčiji zelo verjetno, da se bo ta trend nadaljeval, kljub dogodkom kot je protest Bavarske zaradi odločitve o razpelu.

⁸ *BverwG U.v. 23.03. 1971-BverwG I C 54/66, DöV (1971): 777-81.*

⁹ *BverwG U.v. 27.03. 1992-7 C 21/90, NJW (1992): 2496-500.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *BAG, razsodba z dne 22. 03. 1995-5 AZB 21/94, NJW (1996): 143-52.*

¹² *BverfG, B.v. 05.02.1991-2 BvR 263/86-BverfGE 83, Nr.18, 341-62; zanimivo, ta odstavek je bil narejen kot opomba in v tem primeru ni zadeval tožnika.*

¹³ *HessStGH, U.v. 27.10.1965-P.St. 388, NJW (1966): 31-36.*

¹⁴ *BverfG, B.v. 16.10.1979-1 BvR 647/70, EuGRZ (1980): 13-19.*

¹⁵ *BverfG, B.v. 16.05.1995-1 BvR 1087/91, EuGRZ (1995): 359ff; tožniki so antropozofi.*

Vladni ukrepi

Najopaznejši ukrep nemških vladnih agencij je bila objava informativnih brošur o novih religijah. Ena zgodnejših oblik takšne brošure je bilo poročilo, ki ga je leta 1979 zvezna vlada predala odboru prosilcev, ki je vlado pozval, da predstavi koncept za reševanje nekaterih problematičnih prizadevanj novih religij.¹⁶ Vladno poročilo je vsebovalo splošen pregled problemov, ki so se pojavili z razvojem novih religijskih gibanj. Posebej je omenilo Združitveno cerkev (Unification Church), Božje otroke oziroma Družino ljubezni (Children of God oziroma Family of Love), ISKCON (International Society for Krishna Consciousness - Mednarodno skupnost za zavest Krišne), Misijo božanske luči (Divine Light Mission), Scientološko cerkev, Transcendentno meditacijo (Transcendental Meditation), ter gibanje Bhagwan Rajneesh. Pravni del poročila je izključil kakršnokoli prepoved novih religijskih gibanj in poudaril možnosti, ki jih v takšnih primerih ponujajo že obstoječi zakoni.

Ta in podobne brošure, ki so jih objavile oblasti posameznih zveznih držav, so postale vzrok tožb s strani novih religij, kar je posledično vplivalo na sodišča, da so oblikovala standarde, ki so jih pisci brošur morali spoštovati. Sodišča so potrdila, da oblasti v glavnem sledijo načelom nevtralnosti in tolerance, sorazmernosti, primernosti in prepovedi ekscesov (Scholz, 1994). Medtem ko so točne in jasne trditve dovoljene, je potrebno še nerazjasnjene podatke, domneve in govorice izključiti. Izključiti je potrebno tudi domneve iz drugih virov, saj bi te sicer lahko ustvarile lažen videz avtentičnosti.¹⁷ Pomembna polemika je izbruhnila o pravni osnovi izdanih brošur, saj so jih nekateri razumeli kot vmešavanje v pravico do verske svobode citiranih verskih skupin (Muckel, 1995). Medtem ko se lahko oblasti zvezne države zatečejo po pomoč k policiji na državni ravni, zvezne oblasti tega ne morejo storiti. V spornih odlokih sta tako zvezno upravno sodišče¹⁸ kot tudi ustavno sodišče¹⁹ izpeljala pravno podlago za brošure iz ustave.

Brošure se po kakovosti med seboj zelo razlikujejo. Kljub veliki količini pravnih informacij, se večina trudi nagovoriti širšo javnost, posledica česar je pogosto poenostavljanje. Zaradi sklepov sodišča, se novejšje brošure v glavnem opirajo na citiranje publikacij določene religije. Opozorila države pred novimi religijami se zaradi njenih publikacij zdijo drastična, hkrati pa ima posameznik vso pravico, da se - kot je poudarilo zvezno upravno sodišče - zanje ne zmeni.²⁰ Medtem ko nove religije protestirajo zaradi brošur, katerih vsebino imajo za neresnično ali pristransko, pa imajo sodišča to javno obliko razprave za zakonito. Vpliva brošur na javno mnenje pa kljub temu ne gre precenjevati (Eiben, 1997).

Leta 1996 je nemški parlament ustanovil preiskovalno komisijo z imenom 'Tako imenovane sekte in skupine za psihoterapijo'. Splošni namen preiskovalne komi-

---

¹⁶ *Bericht der Bundesregierung an den Petitionsausschuß des Deutschen Bundestages (1980): Jugendreligion in der Bundesrepublik Deutschland. V Reihe Berichte und Dokumentationen. Bonn.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *U.v. 23.5.1989-7 C 2/87, NJW (1989): 2272-278.*

¹⁹ *B.v.15.08.1989-1 BvR 881/89, NJW (1989): 3269-271.*

²⁰ *U.v. 23.5.1989-7 C 2/87, NJW (1989): 2276.*

sije je, da parlament preskrbi s povratno informacijo o kompleksni in pomembni problematiki. Njena naloga ni ukvarjanje s posamezno organizacijo, temveč analiziranje in blažitev potenciala za konflikt v nizu novih religij in ideoloških skupnosti ter skupin za psihoterapijo.²¹ Ker je pobuda za oblikovanje komisije prišla s strani kritikov novih religij, in ker lahko večino članov komisije prištevamo med kritike, so bili rezultati komisije še toliko bolj presenetljivi. Komisija je namreč zaključila, da nove religije in ideološke skupnosti ter skupine za samopomoč ne predstavljajo nevarnosti za državo in družbo oziroma za družbeno relevantna področja.²² Vzrok za takšne 'blage' rezultate je prisotnost strokovnjakov kot stalnih članov komisije, predvsem Huberta Seiwerta, ki je analiziral politične konflikte in kompromise v zakulisju (Seiwert, 1999). Komisija se ni zanašala samo na družboslovno raziskovanje, temveč je naročila tudi številne raziskovalne projekte, rezultate katerih je bilo nemogoče prezreti.²³ Takšen pristop k problematiki novih religij se močno razlikuje od francoske preiskovalne komisije iz leta 1996, ki se je v glavnem zanašala na poročila obveščevalne službe, ali belgijske preiskovalne komisije iz leta 1997, ki je sociologe in religijske zgodovinarje obravnavala kot teoretike, ki zgolj preučujejo doktrine in besedila teh gibanj in operirajo z zelo nejasnimi kategorijami za opredeljevanje novih religijskih gibanj. Na podlagi takšnega odnosa je belgijska komisija ugotovila, da so sklepi akademikov nezadovoljivi, in ocenila, da njihovo delo ni primerno za naloge komisije, ker ni bilo osredotočeno na problem škodljivosti dotičnih organizacij.²⁴

Leta 1997 je bilo na konferenci ministrov za notranje zadeve odločeno, da je potrebno Scientološko cerkev imeti pod stalnim nadzorom. Ker je bila odločitev sprejeta neposredno po razvoju mednarodne kampanje Scientološke cerkve proti Nemčiji, je vlada vsekakor čutila pritisk javnosti, ki je pričakovala ukrepe. Osnova odločitve, sprejete na konferenci notranjih ministrov, je bila pravna ekspertiza posebne enote obveščevalne službe.²⁵ Kljub splošnemu strinjanju, da stanje razmer opravičuje stalen nadzor, pa ni enotnega mnenja o njegovih mejah. Helmut Albert je zastavil zanimivo vprašanje, ali bo nadzor zares prinesel oprijemljive nove informacije, glede na to, da je obveščevalni službi dovoljen nadzor zgolj odprtih virov, saj je snemanje telefonskih pogovorov pravno omejeno (Albert, 1997). Do danes je stalni nadzor obrodil zgolj objavo novih informativnih knjižic o scientologiji.²⁶

²¹ *Endbericht der Enquete-Kommission "Sogenante Sekten und Psychogruppen (1998) Uredil: Deutscher Bundestag, 19.*

²² *Ibid., 294*

²³ *Neue religiöse und ideologische Gemeinschaften und Psychogruppen: Forschungsberichte und Gutachten der Enquete-Kommission "Sogenannte Sekten und Psychogruppen" (1998). Uredil: Deutscher Bundestag, Hamm: Hoheneck.*

²⁴ *Enquete Parlementaire visant à élaborer une politique en vue de lutter contre les pratiques illégales des sectes et la danger qu'elles représentent pour la société et pour les personnes, particulièrement les mineurs d'âge. V Rapport, 313/8-95/96, 28.04.1997, Partie II, 114, 117, 118.*

²⁵ *Abschlussbericht der Arbeitsgruppe SC der Verfassungsschutzbehörden: Zur Fragen der Beobachtung der Scientology-Organisation durch die Verfassungsschutzbehörden (1997). Uredil Innenministerium NRW. Düsseldorf.*

²⁶ Glej: <http://www.verfassungsschutz.nrw.de> in <http://www.hamburg.de/Behoerden/1fV/homepage.htm>.

Če povzamemo: vladni ukrepi so vplivali na javno mnenje predvsem z informacijami, ki so bile zbrane v okviru preiskovalne komisije in obveščevalne službe (zadolžene za nadzor Scientološke cerkve), s katerimi je vlada splošno javnost tudi seznanila. To seveda pomeni, da je bila problematika novih religij v Nemčiji deležna dokaj velike pozornosti javnosti. Po drugi strani pa so bili vladni ukrepi omejeni na zbiranje in posredovanje informacij zaradi široko zastavljenih ustavnih zagotovil verske svobode ter zaradi sodne prakse, ki je nove religije prepoznala za 'prave' religije. Pravno priznanje novih religij je pomembno vplivalo predvsem na organizacijo lokalne javne uprave. Še vedno pa ostaja odprto vprašanje, do kakšne mere je država v politične namene uporabila druga orodja. Preiskovalna komisija je zasedla nevtrarno področje, obveščevalna služba pa je - z izjemo Scientološke cerkve - zavrnila nadzorovanje novih religij.²⁷

Protisektantske organizacije

Glede na visoko stopnjo institucionalizacije organizacij ter na uspešno sodelovanje med organizacijami, je Nemčijo težko označiti za deželo, kjer so protisektantska gibanja zrasla na domačih tleh. Zaradi prominentne vloge cerkva je pogosto spregledano dejstvo, da imamo opravka z številnimi organizacijami precej širokega razpona, od zaskrbljenih staršev do redno zaposlenih cerkvenih svetovalcev. Nove religije so deležne tudi različne obravnave. Ogromne razlike lahko vidimo v protestantski cerkvi, znotraj katere deluje na splošno zmerna Evangelische Zentrale für Weltanschauungsfragen (EZW - Evangeličanska centrala za vprašanja, ki zadevajo svetovni nazor) a tudi agresivni protisektantski pastor Thomas Gandow. Ob koncu sedemdesetih in začetku osemdesetih let so nekatere protisektantske organizacije prejele državno finančno podporo, kar pa so sodišča ustavila, saj financiranje krši pravilo nevtralnosti, če sponzorirana organizacija deluje na religijski ali ideološki osnovi. Prav tako se lahko zasebniki zanašajo na svobodo govora in niso soočeni z enakimi omejitvami kot javne oblasti; zato oblastem ni dovoljeno sponzoriranje pristranskih organizacij, da bi preprečile te omejitve.²⁸ Z izgubo državne finančne pomoči, so cerkve postale bolj privlačne partnerice za sodelovanje in občasno financiranje, kar je vodilo k ustanovitvi informacijskih centrov, kot IDZ (Informations- und Dokumentationszentrum Sogenante Sekten/Psychokulte oziroma Informacijski in dokumentacijski center tako imenovanih sekt in psiholoških kultov; opp) v Kölnu. Tovrstni razvoj je zanimiv in bo morda lahko pomagal uravnotežiti prevlado krščanskih kontrasektantskih informacij.

---

²⁷ Abschlussbericht der Arbeitsgruppe SC der Verfassungsschutzbehörden: 125.

²⁸ BverwG, U.v. 27.03.1992-7 C 21/90, NJW (1992): 2496-500.

Zaključek

Nekateri opazovalci dogajanja v Nemčiji so morda presenečeni, ker niso prebrali česa bolj zaskrbljujočega. Konec koncev so Združene države leta 1997 pripadniku nemške Scientološke cerkve dodelile azil na podlagi verskega preganjanja.²⁹ Nekateri akademiki so trdili, da so nemška sodišča sprejemala odločitve na podlagi informacij, s katerimi so jih preskrbovali cerkveni 'preučevalci sekt' (Hexham, Poewe, 1999); ali da Nemce v periodičnih krogih zajame preganjalna blaznost (Davis, 1998), saj naj bi nemška psiha netradicionalne religije povezovala s destabilizacijskimi političnimi gibanji.³⁰ Kljub številnim napačnim podatkom, uživa tovrstna literatura določeno popularnost (Collins, 1995).

Del prevladujoče negativnega pogleda izvira iz dejstva, da je bila v Nemčiji zelo bojovita javna razprava o novih religijah, katere se je udeležila tudi nemška vlada. Stališča, ki so jih imeli nekateri politiki, so sprožila precejšnje negotovanje. Vendar pa je takšna prizadevanja potrebno pogledati v kontekstu precej blagohotnega ustavnega in pravnega stališča do novih religij, ki pa medijev ni zanimalo, saj ni bilo kontroveržno. Res pa je, da je bilo do novih religij precej negativno nastrojeno javno mnenje. V sredini devetdesetih je kampanja Scientološke cerkve proti Nemčiji javno mnenje še bolj obrnila proti sebi. Zanimivo pa je, da so se vladni ukrepi celo v primeru Scientološke cerkve izkazali za precej omejene. Zato so se vladni uradniki odločili, da bodo skušali vplivati na javno mnenje o tej temi. Poskusi protisektantskih pobudnikov preiskovalne komisije, da bi ujeli v tistem trenutku popularni vlak protisektantskih čustev, so se kmalu izjalovili - komisiji ni uspelo zbrati dokazov o domnevni nevarnosti novih religij. Če so uradna poročila sploh imela kakšen učinek, so kvečjemu pomirila strasti na javnem prizorišču.

Splošno vrednotenje situacije novih religij v Nemčiji mora vključevati preučitev ravnotežja med pravno osnovo, sodno prakso, političnimi ukrepi ter tudi protisektantskimi dejavnostmi in javnim mnenjem. Bridek javni prepir o novih religijah lahko zato razumemo kot reakcijo na relativno pozitivno pravno obravnavo in sodno prakso. Religija, stara ali nova, ni omejena na zasebno okolje, prav tako niso na zasebno okolje omejene razprave o njej. Cena prisotnosti na javnem prizorišču je očitno javna razprava, ki je v preteklosti pogosto imela negativen prizvok.

LITERATURA

- Albert, Helmut (1997): Beobachtung der Scientology-Organisation durch die Verfassungsschutzbehörden? V *Die Öffentliche Verwaltung*: 810-16.
- Collins, Randall (1995): German-Bashing and the Theory of Democratic Modernization. V *Zeitschrift für Soziologie*: 3-21.

²⁹ Za ozadje glej Stern (29. junij 2000): *Der große Bluff*; Stern je zapisal, da je pripadnica Scientološke cerkve, Victore, poskušala ubežati plačilo davka. Victore je trdila, da v Nemčiji ni mogla dobiti službe, ker delodajalci niso bili pripravljeni zaposliti pripadnika/ce Scientološke cerkve; vendar je možno, da so odklonilna pisma delodajalcev na njeno prošnjo napisali njeni prijatelji scientologi. Za splošno pravno razpravo glej: Arthur C. Helton in Jochen Münker (1999): *Religion and Persecution: Should the United States Provide Refuge to German Scientologists?*. V *International Journal of Refugee Law* 11: 310-28.

³⁰ Davis: 754f.

- Davis, Derek (1998): Religious Persecution in Today's Germany: Old Habits Renewed. V *Journal of Church and State* 40: 741-56.
- Eiben, Jürgen (1997): Erfolg um jeden Preis? Die Scientology-Organisation in der gesellschaftlichen und politischen Auseinandersetzungen. V *Die Scientology-Organisation. Methoden und Strukturen, Rechtsprechung, gesellschaftliche Auseinandersetzung*. 2. Bericht des Ministeriums für Arbeit, Gesundheit und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen. Köln: 25-46.
- Hexham, Irwing, Karla Poewe (1999): Verfassungsfeindlich: Church, State, And New Religions in Germany. V *Nova Religio* 2:208-27.
- Jurina, Josef (1994): Die Religionsgemeinschaften mit privatrechtlichem Rechtsstatus. V *Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band 1*, urednika Joseph Listl in Dietrich Pirson. Berlin: Duncker und Humblot (druga izdaja), 689-713, 701.
- Kästner, Karl Hermann (1998): Das Grundrecht auf Religions- und Weltanschauungsfreiheit in der neueren höchstrichterlichen Rechtsprechung. V *Rechtsprechungsübersicht*. AÖR: 408-43.
- Muckel, Stefan (1995): Staatliche Warnungen vor sog. Jugendsekten. V *JA*: 343-49.
- Mußnug, Reinhard (1987): Entstehen der BRD. V *Handbuch des Staatsrechts der BRD, Band 1*, urednika Josef Isensee in Paul Kirchhof. Heidelberg: C.F. Müller, 239.
- Seiwert, Hubert (1999): The German Enquete Commission on Sects: Political Conflicts and Compromises. V *Social Justice Research* 12: 323-40.
- Scholz, Rainer (1992) povzema sodno prakso ustavnega sodišča v 'Neue Jugendreligion' und Grundrechtsschutz nach Art. 4 GG. V *NVwZ*: 1152f; podobna definicija BverwG, glej Kästner (1998): 414.
- Scholz, Rainer (1994): Neue Jugendreligionen und Äußerungsrecht. V *NVwZ*: 127-33.